

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده ادبیات

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عرب گرایش ادبیات عرب

عنوان پایان نامه

حقوق فرهنگی - اجتماعی زن در دیوان ۵ شاعر جاهلی از جنبه مثبت و منفی

(طرفه بن العبد ، حارث بن حلزة ، عمرو بن کلثوم ، زهیر بن ابي سلمی ، عنتره بن شداد)

استاد راهنما

دکتر سید حمید طبیبیان

استاد مشاور

دکتر سید عدنان اشکوری

پژوهشگر

رقیه محمدی مژدهی

شهریور ۱۳۹۰

اهداء

این پایان نامه را به یکایک عزیزانی که دوستشان دارم تقدیم می کنم.

تقدیر و تشکر:

در اینجا لازم می دانم بر حسب وظیفه ی دینی و انسانی خود از اساتید ارجمند و گران مایه جناب آقای دکتر طیبیان، دکتر اشکوری و دکتر فیض اله زاده که زحمت راهنمایی، مشاوره و داوری این پایان نامه را به عهده داشته اند، کمال تشکر و قدر دانی را داشته باشم. همچنین از ریاست محترم پژوهشگاه علوم انسانی و ریاست محترم پژوهشکده ی ادبیات و مدیر گروه محترم رشته زبان و ادبیات عربی پژوهشگاه علوم انسانی صمیمانه سپاسگزاری می کنم.

در جهان آفرینش وجود همه مخلوقات مظهر و تجلی گاه قدرت مطلق آفریدگار آنهاست، اما در این میان زن با تمام ویژگی های خاص روحی و جسمی اش یکی از زیباترین، پیچیده ترین و لطیف ترین این مخلوقات است که آفرینش او به نحو اکمل مفسر صفات جمال خداوندی است. به همین دلیل وجود زن همواره الهام بخش طبع زیبا اندیشان و زیبا پسندان عالم بوده است. موضوع زن در هر دوره از ادبیات عربی زمینه ای است که می توان از جنبه های گوناگون به آن پرداخت. حقیقتی که نگارنده را برآن داشت که موضوع حقوق فرهنگی اجتماعی زن در اشعار عصر جاهلی را برای رساله ی پژوهشی خویش برگزیند این است که عده ای از منتقدان و پژوهشگران بر این باور و اعتقادند که چهره زن قبل از اسلام در هاله ای از تاریکی و ابهام مانده است و زن جاهلی نتوانسته است شخصیت واقعی خویش را به اثبات برساند و این اجازه از سوی مردان به او داده نشده است. از سوی دیگر او به عنوان کالایی در خدمت مردان بوده است. اما با جستاری در منابع موجود و احوال زنان جاهلی می توان دریافت که چهره زن در دوره جاهلی آنچنان که باید منعکس نشده است.

زن به عنوان یکی از عناصر مهم در سرتاسر شعر روزگار جاهلی عرب مطرح بوده است. در شعر جاهلی با پیدایش موضوع تشبیب و تغزل در آغاز قصیده، زن با تصویری عاطفی و به بهانه جلوه گاهی برای عشق ورزی نمایان می شود.

پژوهش حاضر با عنوان « حقوق فرهنگی - اجتماعی زن در اشعار ۵ شاعر جاهلی از جنبه مثبت و منفی »، در چهار فصل به انجام رسیده است. در فصل اول به معرفی عصر جاهلی پرداختیم. در فصل دوم، شعر این عصر مورد توجه قرار گرفت و در همین راستا شرح مختصری از زندگی ۵ شاعر مورد نظر در این پژوهش، یعنی طرفه بن العبد، حارث بن حلزة، عمرو بن کلثوم، زهیر بن ابی سلمی و عنتره بن شداد ارائه شده است. در فصل سوم کلیاتی پیرامون زن و جایگاه او در عصر جاهلی ذکر شد و در نهایت فصل چهارم، فصلی است که سیمای زن در اشعار این ۵ شاعر جاهلی را به ما می نماید.

بعد از مطالعه و بررسی به این نتیجه رسیدیم که در برخی از اشعار این ۵ شاعر، زن سنبل محبت و دل بستگی و در برخی از آنها مایه ی عذاب شاعر و گاه سرزنشگری بیزاری آور دیده می شود. از همین روی حقوق و اساسا نقش و سیمای وی از هر دو جنبه مثبت و منفی قابل ارزیابی است.

واژگان کلیدی: زن، شعر جاهلی، حقوق، فرهنگ قوم عرب، جامعه عرب پیش از اسلام.

فهرست مطالب

صفحه	فهرست
۱	پیشگفتار .....
۵	فصل اول: عصر جاهلی .....
۵	۱-۱. دوران جاهلیت .....
۶	۲-۱. مفهوم جاهلیت .....
۷	۳-۱. اوضاع اجتماعی در عصر جاهلی .....
۸	۴-۱. اوضاع اقتصادی در عصر جاهلی .....
۹	۵-۱. اوضاع سیاسی در عصر جاهلی .....
۱۰	۶-۱. حیات عقلی عرب ها در عصر جاهلی .....
۱۲	فصل دوم: شعر عصر جاهلی .....
۱۲	۱-۲. پیدایش شعر جاهلی .....
۱۴	۲-۲. موضوعات شعر جاهلی، انواع و اقسام آن .....
۱۶	۳-۲. معلقات سبع و شاعران معلقه سرا .....
۱۸	۱- ۳-۲. عمرو بن العید البکری الوائلی .....
۲۰	۲- ۳-۲. حارث بن حلزة یشکری وائلی .....
۲۲	۳- ۳-۲. ابو عبّاد عمرو بن کلثوم .....
۲۴	۴- ۳-۲. زهیر بن اُبی سلمی ربیعة بن ریاح .....
۲۶	۵- ۳-۲. عنترة بن شداد العبسی المضری .....
۲۹	فصل سوم: زن در عصر جاهلی .....
۲۹	۱-۳. وضعیت زن در عصر جاهلی .....
۳۵	۲-۳. نقاط تاریک و منفی زندگی زنان در عصر جاهلی .....
۳۵	۱- ۲-۳. برخورد عرب جاهلی با مسئله ی ازدواج .....
۳۵	۲-۳- ۱-۱. استبضاع .....
۳۵	۲-۳- ۲-۱. مضامدة .....
۳۵	۲-۳- ۳-۱. مخادنة .....

۳۵	..... بغاء . ۴- ۱- ۲-۳
۳۵	..... ضیبن . ۵- ۱- ۲-۳
۳۶	..... شغار . ۶- ۱- ۲-۳
۳۶	..... بدل . ۷- ۱- ۲-۳
۳۶	..... زنده به گور کردن دختران . ۲- ۲-۳
۳۸	..... دیدگاههای متفاوت درباره ی زن جاهلی . ۳-۳
۳۸	..... دیدگاه اول . ۱- ۳-۳
۴۰	..... دیدگاه دوم . ۲- ۳-۳
۴۲	..... تأثیر ظهور اسلام در زندگی زن جاهلی . ۴-۳
۴۳	..... زن در نگاه شاعر جاهلی . ۵-۳
۴۴	..... جایگاه زن در ادبیات جاهلی . ۶-۳
۴۴	..... سبک ادبی وصیت نویسی . ۱- ۶-۳
۴۵	..... ادبیات کاهنان . ۲- ۶-۳
۴۶	..... حکمت و مثل . ۳- ۶-۳
۴۷	..... وصف . ۴- ۶-۳
۴۸	..... رثاء . ۵- ۶-۳
۵۱	..... فصل چهارم: سیمای زن در اشعار ۵ شاعر جاهلی
۵۱	..... حقیقت زن جاهلی در اشعار طرفه بن العبد، حارث بن حلزة، عمرو بن کلثوم، زهیر بن أبی سلمی و عنتره بن شداد . ۱-۴
۵۵	..... ایستادن شاعر بر ویرانه های خانه ی یار . ۱- ۱-۴
۵۶	..... اشعار طرفه بن العبد . ۱- ۱-۴
۵۹	..... اشعار حارث بن حلزة . ۲- ۱-۴
۶۲	..... اشعار زهیر بن أبی سلمی . ۳- ۱-۴
۶۴	..... اشعار عنتره بن شداد . ۴- ۱-۴
۶۸	..... توصیف زیبایی های جسمی و ظاهری زن . ۲- ۱-۴
۶۹	..... اشعار طرفه بن العبد . ۱- ۲- ۱-۴
۸۷	..... اشعار عمرو بن کلثوم . ۲- ۲- ۱-۴
۹۲	..... اشعار زهیر بن أبی سلمی . ۳- ۲- ۱-۴
۹۴	..... اشعار عنتره بن شداد . ۴- ۲- ۱-۴
۱۰۱	..... عشق ورزی و دلباختگی به زن . ۳- ۱-۴
۱۰۲	..... اشعار طرفه بن العبد . ۱- ۳- ۱-۴
۱۰۸	..... اشعار زهیر بن أبی سلمی . ۲- ۳- ۱-۴
۱۱۰	..... اشعار عنتره بن شداد . ۳- ۳- ۱-۴

۱۱۵	..... سفر، گله از دوری معشوق و آرزوی وصال	۴- ۱-۴
۱۱۶	..... اشعار طرفه بن العبد	۱-۴- ۱-۴
۱۲۰	..... اشعار حارث بن حلزة	۲-۴- ۱-۴
۱۲۲	..... اشعار عمرو بن كلثوم	۳-۴- ۱-۴
۱۲۶	..... اشعار زهير بن أبي سلمی	۴-۴- ۱-۴
۱۳۳	..... اشعار عنترة بن شداد	۵-۴- ۱-۴
۱۴۲	..... زن وسیله ی عیش و عشرت	۵- ۱-۴
۱۴۳	..... اشعار طرفه بن العبد	۱-۵- ۱-۴
۱۴۷	..... اشعار زهير بن أبي سلمی	۲-۵- ۱-۴
۱۴۸	..... اشعار عنترة بن شداد	۳-۵- ۱-۴
۱۴۹	..... تفاخر نسبت به زن	۶- ۱-۴
۱۵۰	..... اشعار طرفه بن العبد	۱-۶- ۱-۴
۱۵۲	..... اشعار عمرو بن كلثوم	۲-۶- ۱-۴
۱۵۵	..... اشعار عنترة بن شداد	۳-۶- ۱-۴
۱۶۰	..... حفظ ارزش زن و حمایت از او	۷- ۱-۴
۱۶۱	..... اشعار عمرو بن كلثوم	۱-۷- ۱-۴
۱۶۳	..... اشعار عنترة بن شداد	۲-۷- ۱-۴
۱۶۵	..... سایر اشعار در مورد زن در دیوان این ۵ شاعر جاهلی	۸- ۱-۴
۱۶۵	..... طرفه بن العبد	۱-۸- ۱-۴
۱۶۵	..... عمرو بن كلثوم	۲-۸- ۱-۴
۱۶۸	..... زهير بن أبي سلمی	۳-۸- ۱-۴

۱۷۳..... نتیجه گیری

موضوع حقوق فرهنگی - اجتماعی زن در اشعار جاهلی برای درک و فهم بسیاری از اشعار آن دوره ضرورت بسیار دارد. از آن روی این موضوع در این رساله مورد پژوهش واقع شده که با گره گشایی از چگونگی برخورد با زن و ارزش های اخلاقی که در ارتباط با عنصر مؤنث در اشعار عرب جاهلی یافت می شود، می توان به توضیح و تبیین رفتاری و فکری شاعران جاهلی پرداخت و از این رهگذر شناختی از وضعیت فرهنگی عصر جاهلی در خصوص زن که نیمی از جامعه را تشکیل داده، به دست آورد، زنی که غالباً در سرآغاز قصاید عربی جای گرفته و بلکه نخستین انگیزه برای سرایش شعر می باشد.

قلمرو مکانی این پژوهش، جزیره العرب، قلمرو زمانی آن عصر جاهلی و قلمرو موضوعی آن بررسی سیمای زن و حقوق مثبت و منفی او در اشعار طرفه بن العبد، حارث بن حلزة، عمرو بن کلثوم، زهیر بن ابی سلمی و عنتره بن شداد است.

سؤال هایی که در آغاز این پژوهش، ذهن نگارنده را به خود مشغول می سازد، عبارتند از

اینکه:

- زن در دوره جاهلی از چه حقوقی برخوردار بوده است؟
- شاعران جاهلی در اشعارشان چگونه به زن می پرداختند؟
- در اشعار طرفه بن العبد، حارث بن حلزة، عمرو بن کلثوم، زهیر بن ابی سلمی و عنتره بن شداد چه تصویر و جایگاه و احیاناً حقوقی برای زن بیان شده است؟

در لابلائی کتاب های تاریخ ادبیات راجع به این شاعران و اشعارشان مطالبی نوشته اند اما توجه جدی به این موضوع نشده و تاکنون رساله ای مستقل در این موضوع نگاشته نشده است و جنبه جدید بودن و نوآوری پژوهش حاضر از این جهت است که همواره از دید مردم، روزگار جاهلی روزگاری است که از ارزش های عاطفی و فرهنگی نسبت به زن تهی است و زن دست - مایه ی خوشگذرانی و لذت یابی تلقی می شود. نو بودن این پژوهش برای آن است که نشان دهد زن در آن روزگار تا چه اندازه در زمینه های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، احساسی اثرگذار بوده و برای خود حق قائل شده است.

در این رساله منابع زیادی که در حد توان و دسترس بوده، مورد بهره برداری قرار گرفته است، از جمله این که برای بررسی بهتر و صحیح تر در مملقات این شاعران، که بی گمان قسمت اعظم دیوانشان را تشکیل می داد، بیشتر شرحهای فارسی و عربی موجود را از نظر گذراندم، از این دست است: شرح مملقات سبع از احمد ترجمانی زاده، چکامه های بلند جاهلی از محمود شکیب، شرح مملقات دهگانه از کمال الدین مدرسی، شرح مملقات سبع عبدالمحمد آیتی و ...

نگارنده کار خود را به چهار فصل مجزا تقسیم نمود، که با مقدمه شروع و با چکیده پایان می پذیرد. در فصل اول کلیاتی درباره ی عصر جاهلی مطرح شد، این فصل مشتمل است بر این که دوران جاهلیت به چه دورانی اطلاق می شود، اساساً منظور از اصطلاح جاهلیت چیست و این که در آن روزگار مردم از لحاظ اجتماعی، اقتصادی، سیاسی در چه اوضاعی به سر می بردند. در فصل دوم شعر عصر جاهلی مورد توجه قرار گرفته است. پیدایش شعر، موضوعات و انواع و اقسام آن در روزگار جاهلی از عناوین این فصل می باشد، و نیز در همین فصل به بهانه معلقه سرا بودن شاعران مورد نظر در این پایان نامه، اندکی در باب معلقات سبع سخن به میان آمده و پایان بخش این فصل نیز به شرح مختصری از زندگی این ۵ شاعر اختصاص یافته است. فصل سوم در حقیقت نگاهی است به وضعیت زن در عصر جاهلی، در این فصل کلیاتی درباره ی زن جاهلی بیان شد و اینکه زنان به چند دسته تقسیم می شدند و چه جایگاهی در شعر شاعران عصر جاهلی داشته اند، و بیان شد که زن جاهلی چگونه در امور متفاوت و گوناگون و سطوح مختلف مشارکت فعال داشته است، و نیز در این فصل به کلیاتی از آنچه که نقاط سیاه در زندگی زن جاهلی خوانده می شود اشاره شد و مورد نقد و بررسی قرار گرفت. همچنین در این فصل به دیدگاه های متفاوت به جایگاه زن در عصر جاهلی نیز اشاره شده است. ابتدا دیدگاهی که به حقارت زن جاهلی و پستی جایگاه وی نظر دارد، مورد بررسی قرار گرفت و اینکه مردان جاهلی زنان را موجوداتی حقیر بر می شمردند، و مرد بودن، اصل و زن بودن، فرع بود. در دیدگاه دوم بیان شد که چگونه زن جایگاه رفیعی در آن زمان داشت و چه چیزی سبب این اختلاف نظر فاحش میان نظریه پردازان گردید. به نظر این گروه زن جاهلی حتی به مرتبه ای رسید که نظر وی در عرصه ی سیاست و ادبیات می توانست به عنوان فصل الخطاب مورد توجه قرار گیرد. منبع اثبات کننده این مسئله نیز همان منابع جاهلی در حوزه ی ادب مثل شعر و نثر آن دوره است.

و اما در فصل چهارم که اصلی ترین و مهمترین بخش این رساله می باشد، ابتدا نگاهی داشتیم به حقیقت زن در اشعار این ۵ شاعر جاهلی و سپس موضوعاتی را که در خصوص زن، در آن روزگار، مطرح بوده است، تحت عناوین مشخصی ذکر کرده و ضمن توضیحی مختصر در هر باب، اشعار هر یک از این ۵ شاعر را در آن خصوص شاهد آوردیم. نحوه تحقیق در فصل پایانی بدین صورت است که ابتدا ابیات مورد نظر همراه با اعراب دقیق آنها آورده شده و ذیل هر بیت، معانی واژه های دشوار، نکات بلاغی و نحوی مهم و ترجمه و شرح آن نگاشته شده است، به گونه ای که درک و تطبیق آن با اصل عربی اشسان باشد و در صورتی که آن ترجمه و شرح رسا و بسنده نبود، گزارشی برای رفع ابهام آن در پراکنش ذکر شده است.

لازم به ذکر است که ابیات با نسخه های مختلف آن با هم مقابله شده و اگر بیتی به صورت دیگری نیز آمده، آن صورت نیز ذیل بیت نگاشته شده است، اما برای شرح و بررسی، روایت مشهورتر مدّ نظر قرار گرفته است.

برای ترجمه ابیات و لغات نیز از فرهنگ‌هایی چون لسان العرب، منتهی الأرب، لاروس، فرهنگ معاصر، المنجد استفاده شده است.

کلام آخر اینکه اگر همت راهنمایان در طی این مرحله، بدرقه راهم نبود، دشواری و درازی راه بر گام‌های کوتاه این نو سفر هموار نمی‌شد. به ویژه اینکه برخورداری از موهبت راهنمایی استاد عزیز و یگانه، دکتر سید حمید طیبیان و نکته‌سنجی‌های ایشان و مشاورت استاد گرانقدر، دکتر سید عدنان اشکوری، نعمتی است که از دست و زبان من بر نمی‌آید تا از عهده‌ی شکرش به درآیم و همواره سپاسگزار استاد عزیز جناب آقای عبدالعلی فیض‌اله زاده که داوری این رساله را بر عهده گرفتند، هستیم.

فصل اول: عصر جاهلی

عصر جاهلی

۱-۱. دوران جاهلیت

جاهلیت به دوره ای از دوره های تاریخ زندگانی عرب های پیش از اسلام گفته می شود که در آن، روزگار را به شرک و بت پرستی سپری می کردند، این دوره انباشته از اندیشه های شگفت انگیز بر پایه خرافات و اوهام بوده است.

دیدگاه کلی محققان درباره عصر جاهلی چنین است: روزگاران پیش از اسلام - چه دور و چه نزدیک - با عنوان جاهلیت مشهور است. جرجی زیدان در کتاب خود *تاریخ آداب اللغة العربیة* جاهلیت را به دو قسمت تقسیم کرده است؛ جاهلیت اولی که متعلق به دوران پیش از اسلام است و جاهلیت اخری که مربوط به اوان ظهور اسلام و اندکی بعد از آن است. به نظر می رسد جرجی زیدان دوران اخیر را به جهت پاره ای مشابهات و همچنین تحریک حسّ حمیت و مردانگی جاهلیت می نامد. وی معتقد است زبانی که از طریق نظم و نشر جاهلی و ضرب المثل ها به دست ما رسیده و در قرآن کریم به طور کامل تجلی یافته است، نمی تواند حاصل یک قرن و دو قرن باشد، بلکه این زبان، زبانی پخته، کامل و فصیح است، که گویی خود را در دوره های پیشین که در هاله ایی از ابهام فرو رفته اند، پشت سر گذارده است و در دوره ای که شعر آن به دست ما رسیده - یعنی یکی دو قرن قبل از اسلام - به کمال خود راه یافته است. (زیدان، ۲۰۰۵م: ج ۱، ص ۲۶-۲۸)

درباره ی آغاز و پایان جاهلیت اختلاف است به گونه ای که آن را فاصله زمان حضرت نوح و ادریس و یا آدم و نوح و یا زمان حضرت موسی و عیسی و همچنین فاصله بین زمان حضرت عیسی و پیامبر اسلام (ص) می دانند. (آذرنوش، ۱۳۷۴ش: ص ۱۵-۱۶)

۱-۲. مفهوم جاهلیت

درباره ی این که چرا قرآن کریم اعراب قبل از اسلام را اهل جاهلیت خوانده میان دانشمندان و مورخان اختلاف نظر هست، برخی دلیل آن را رواج بت پرستی و جهل و برخی دیگر دلیلش را رواج دشمنی و خونریزی میان قبایل و عشایر عرب دانسته اند. (الفاخوری، ۱۳۸۱ش: ص ۳۵)

نکته ی قابل توجه در اینجا این است که اصطلاح جاهلی که بر این عصر اطلاق شده است از جهل که متضاد علم می باشد مشتق نشده، بلکه از جهل به معنی سبک مغزی، خشم و نادانی مشتق گردیده است و در مقابل کلمه اسلام می باشد که بر فروتنی و عبادت خدای تبارک و تعالی و هر آنچه که اخلاق نیکو را در بر می گیرد، دلالت دارد. (ضیف، ۱۳۶۴ش: ص ۴۷)

اما می بینیم با همه بار منفی ای که این کلمه در دوران پیش از اسلام داشته، پاره ای از صفات برجسته نیز در میان اعراب جاهلی متداول بوده است نظیر تعصب برای دفاع از آنچه هر کس باید از آن دفاع کند، پاسداری غیرت مندانه از شرف شخصی، منع و جلوگیری از اینکه آبرو و شرف شخص آلوده گردد و... (حئی، ۱۳۸۰ش: ص ۱۲۰)

بر این اساس، عصر جاهلیت به معنای روزگار جهالت و نادانی نیست بلکه دوران بربریت و سرکشی مملو از خشونت، استبداد و یاوه گویی است. (بلاشر، ۱۳۶۳ش: ج ۱، ص ۳۰)

۱-۳. اوضاع اجتماعی در عصر جاهلی

عرب های جزیره العرب به بادیه نشینان و شهر نشینان تقسیم می شدند. مردم در مناطقی که باران زیاد می بارید و در نتیجه آب و چاه ها فراوان بود، استقرار داشتند. ساختمان هایی را بنا می کردند و عمران و آبادانی که اسباب تمدن است زیاد می شد و بازار و تجارت رونق می گرفت. به ساکنان این مناطق، شهرنشین می گفتند.

در داخل جزیره العرب به دلیل وجود سرزمین های بیابانی و کوهستانی خشک، امکان سکونت و اقامت دائمی نبود و مردمان این مناطق ناچار بودند برای دست یابی به آب و گیاه به سرزمین های دیگر کوچ کنند، که آنان را بادیه نشین می نامیدند. (حی، ۱۳۸۰ش: ص ۲۱)

یادآوری می شود که این تقسیم بندی در میان آنان به این معنی نیست که بادیه نشینان با شهرنشینان هیچ ارتباطی نداشتند و کاملاً از هم دور بودند، بلکه بسیاری از قبایل ارتباط دائمی با شهرها داشتند و این دو قشر جامعه تأثیر زیادی بر یکدیگر می گذاشتند.

جامعه جاهلی از قبایلی تشکیل می شد و همه قبایل دارای قوانین عمومی و صفات پسندیده ای بودند که میان همه عرب ها مشترک بود، زیرا به وسیله این صفات به هدف خود که عزت و سربلندی و مجد و نگونامی بود می رسیدند. از جمله این خصلت های نیکو: مروت، کرم، امانتداری، وفای به عهد و پیمان، حمایت از همسایه، صبر و بردباری، سعه صدر و دوری از انجام کارهایی است که موجب سرزنش سرزنش گران شود و همچنین فریادرسی نیازمندان و قدرت و صبر در هنگام سختی ها می توان برشمرد. (سام، ۱۳۸۳ش: ص ۳۳۶-۳۳۸)

رژی بلاشر، خاورشناس فرانسوی در کتاب *تاریخ ادبیات عرب* خود ویژگی های فردی و اجتماعی عرب جاهلی را چنین برشمرده است: خو گرفتن با خشونت از کودکی که در کنار تنگدستی و محرومیت او را تندخو، مغرور، زود خشم و ستیزه گر می کرد، حس شرف و ناموس که در واقع مظهر توجه وی به نیکنامی بود، بلند پروازی، انتقام جویی، که هم با جنبه های فردی و هم با جنبه های اجتماعی و دینی مرتبط بود، رجز خوانی که جلوه بیرونی و هنری صفات یاد شده بود و معمولاً در جنگ مجال بروز می یافت و قمار و باده نوشی که نشان دهنده ی نیاز عرب بدوی به خودنمایی و نمایش ثروت و بی اعتنایی در صرف آن بود. (بلاشر، ۱۳۶۳ش: ص ۲۳-۲۸)

۱-۴. اوضاع اقتصادی در عصر جاهلی

جزیره العرب سرزمین بسیار وسیعی است، در این سرزمین پهناور همانگونه که روش زندگی متفاوت بوده، مشاغل نیز متفاوت بوده است. (بلاشر، ۱۳۶۳ش: ص ۳۸) مردم سرزمین های معتدل، به کشاورزی مشغول بودند، گروهی نیز در ژرفای صحراهای داغ تیر و کمان یا شمشیر و نیزه خود را برای کار به همراه می بردند و در کنار این دو گروه، گروهی هم به تجارت می پرداختند، تاجران از اهالی مکه بودند، مکه در دوره جاهلی شهر تجاری بزرگی بوده است. (ضیف، ۱۳۶۴ش: ص ۵۸) و این تجارت قافله ها و نیاز به حامیانی در صحرا که از آنان دفاع کند، منبع ثروتی برای عرب بدوی به شمار می آمده، ولی جنگ و سلاح هم راه دیگری برای رسیدن به مال بوده است که گاه این جنگ بر سر چشمه های آب رخ می داده و گاه هدف از جنگ دزدی و غارت بوده است، اما گروه چهارمی هم وجود داشته که به مشاغل کوچک و صنعت های بزرگ می پرداخته و این باعث شده بود که برخی از شهرها به بعضی صنعت ها شهرت داشته باشند. (بلاشر، ۱۳۶۳ش: ص ۳۸)

ولی زندگی اقتصادی خارجی عرب ها، تجارت شهرنشینان آنان، به خصوص اهل مکه بوده، که هم میان عرب ها و هم غیر عرب ها جریان داشته است، گرچه تجارت باعث شده بود که ثروتمندان زیادی در میان آنان باشند، ولی در کنار این ثروتمندان، فقیران و صعالیک نیز بوده اند. (ضیف، ۱۳۶۴ش: ص ۷۷)

۱-۵. اوضاع سیاسی در عصر جاهلی

قبایلی که در جزیره العرب زندگی می کردند، در اساس و ساختار کلی، شبیه به یکدیگر بودند، مهمترین عملی که باعث اتحاد افراد قبیله می شد، عصبیت بود و بنا به گفته ابن خلدون: **عصبیت** به معنی یاری کردن خویشاوندان و آشنایان در برابر ظلم و ستم و مشکلات طبیعی است. (ابن خلدون، ۱۹۵۷: ص ۱۳۸)

در هر قبیله رئیس و یا شیخی بود که همه ی افراد قبیله او را به عنوان رئیس قبول داشتند. او کسی بود که قبیله را در جنگ ها رهبری می کرد، نیازمندان را یاری می رساند، خطاکاران را عفو می کرد، اسیران قبایل را آزاد می کرد و غنایم جنگی را بین افراد قبیله تقسیم می کرد و ... او فرد مستبد و خودرأیی نبود بلکه از هم فکری دیگر ریش سفیدان قبیله و صاحبان خرد و اندیشه نیز استفاده می کرد و در مشکلات با آنان مشورت می نمود.

شیخ و بزرگ قبیله را به این دلیل رئیس یا شیخ یا امیر یا سید می نامیدند که از شریف ترین مردان قبیله و ثروتمندترین و سالمندترین و با نفوذترین آنان انتخاب می شد و لازم بود صفات سخاوت و بیان فصیح و نیکو و بردباری و حکمت در او جمع باشد.

افراد قبیله در سایه نظام قبیله ای آزاد بودند و همه، حقوق مساوی داشتند و هیچ کس بر دیگری برتری نداشت و نباید کسی از قوانین قبیله سرپیچی می کرد، و به این ترتیب بینشان وحدت برقرار بود و دلیلی برای تفرقه و پراکندگی وجود نداشت.

زمانی که قبیله ای با قبیله ی دیگر هم پیمان می شد، تمام حقوق قبیله ی مقابل را رعایت می کرد و آنان را علیه دشمنان یاری می رساند. ساکنان جزیره العرب، جنگ های بسیار زیادی داشتند که اوضاع را سخت تر می کرد، آنان به انگیزه های مختلفی با هم می جنگیدند، گاهی برای رسیدن به شرف و ریاست و گاهی بر سر آب و چراگاه و یا برای گرفتن انتقامی کهنه و قدیمی و گاه آتش جنگ به یکی از انگیزه های یاد شده، شعله ورتر می شد.

آنان جنگ هایشان را « آیام » می نامیدند، زیرا روز می جنگیدند و شب دست از جنگ می کشیدند و روز بعد جنگ را ادامه می دادند. جنگ ها فرصت مناسبی بود برای شاعران و شعر انعکاس واضحی از جنگ ها بود.

(همان)

۱-۶. حیات عقلی عرب ها در عصر جاهلی

تصوراتی که مردم از جاهلیت دارند با اشتباهاتی آمیخته گردیده است که باعث شده در حق آن عصر بی-انصافی شود. بعضی ها فکر می کنند مردم دوران جاهلیت امتی جاهل و کوردل و عقب مانده از جهان معاصر خود بودند، مردمی که هیچ ندارند تا به آن ببالند، البته ما نمی خواهیم آنان را بیشتر از آنچه بوده اند توصیف کنیم، بلکه می خواهیم بگوییم آنان نیز مانند بقیه امت ها دارای فضایل و رذایل و علم و تمدن بودند.

عرب ها علاوه بر اینکه دارای تمدنی عمیق بودند، ارتباط محکمی با مردم دیگر دولت ها از جمله فارس، روم، هند و ... داشتند و این فرصتی را فراهم می کرد تا از تجربه ها و علوم سایر دولت ها نیز استفاده کنند. از دیگر اسباب تبادل فرهنگ و تمدن در جامعه ی جاهلی، وجود آوارگان بیگانه بود که به جزیره العرب می آمدند و مدتی را در آنجا اقامت می کردند و بعضی از آنان برای همیشه در آنجا باقی می ماندند و طبیعی است که اینها از جنس و نژاد و دین های مختلفی بودند و افکار و فرهنگشان با عرب ها متفاوت بود. همچنان که بعضی از آنان نصرانی، برخی یهودی، زرتشتی، رومی، حبشی، فارسی، هندی و ... بودند. (آذرشب، ۱۳۸۶ش: ص ۳۰-۳۲)

عرب ها علاوه بر تجارب زیادی که از گذشتگان خود به ارث برده بودند، در اثر وجود دگرگونی های روزگار و شرایط سخت و طاقت فرسا و حوادث عظیم، قدرت عقلی در آنان رشد کرده بود و به همین دلیل دارای فکری صاف و ذهنی تیز و هوش و ذکاوتی بالا و دیدی باز و دقیق بودند و همین مزایای روحی و فکری باعث شد که تمدن انسانی خود را چند گام به جلو ببرند و با دستان خود اکتشافات و ابتکارات فراوان و عظیمی را تحقق بخشند. (همان)

فصل دوم:

شعر عصر جاهلی